

Metlan työraportteja 52: 105–120

Paras poro ei olekaan pakkasessa vaan pihamaalla? Toimintatutkimuksella tietoa elinkeinojen muutoksesta

Maria Hakkarainen

1 Matkailun lupaus

Elinkeinorakenteen ja kulttuurin muuttuessa taloudellisen toiminnan keskiöön ovat nousseet uudenlaiset työ- ja elinkeinoratkaisut. Matkailua pidetään erittäin tärkeänä ja usein myös ainoana kasvavana elinkeinona harvaanasutuilla alueilla, kuten Suomen Lapissa. Perinteisten luontoon perustuvien elinkeinojen työpaikkojen vähentyessä ja kannattavuuden heikentyessä perinteisten maaseutuelinkeinojen harjoittajat ovat usein yhdistäneet omaan toimintaansa erilaisia matkailualan töitä, käynnistäneet matkailuyritysyrittäjätoimintaa tai siirtyneet kokonaan matkailualan töihin. Nykyään Lapissa ovat mahdollisia esimerkiksi sellaiset ammattiyhdistelmät kuin poronhoitaja-autotestaaaja, maatalousyrittäjä-rinnetyöntekijä, poronhoitaja-ohjelmapalveluyrittäjä ja maatalousyrittäjä-majoitusyrittäjä. Lisäksi esimerkiksi metsätaloustyöt ja marjastus tuovat useille lisätuloja.

Matkailun ja erityisesti luontomatkailun odotetaan kasvavan niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Suomen ympäristöministeriön asettama luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämistyöryhmä VILMAT (2002) arvioi luontomatkailun vuosikasvuksi kahdeksan prosenttia koko matkailun vuosikasvun ollessa noin neljä prosenttia vuodesta 2000 vuoteen 2010 mennessä. Kahdeksan prosentin vuosikasvulla luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön työllistävän vaikutuksen arvoitiin kasvavan kaksinkertaiseksi, jolloin vuonna 2010 kokopäiväisiä työpaikkoja olisi noin 64 000. Lapissa matkailualan kasvu onkin ollut lähellä arviota, vaikka muualla Suomessa luontomatkailun kasvu on ollut ennakoitua pienempää. Koska luontomatkailu kohdistuu usein nimenomaan perifeerisille alueille, odotetun kasvun seurauksena voidaan olettaa olevan myös syrjäisten alueiden matkailuun liittyvän työllistymisen lisääntyminen.

Tässä artikkelissa esittelen väitöstutkimussuunnitelmaani sekä tarkemmin toimintatutkimus menetelmää. Tarkastelen tutkimuksessani paikallisyhteisöjen toimintamaisemien muodostumista työn ja elinkeinorakenteen muutoksessa. Artikkelin otsikko Paras poro ei olekaan pakkasessa vaan pihamaalla? on tutkimukseni työnimi, jolla pyrin kuvaamaan kuinka eri elinkeinojen muuttumisesta voi mahdollisesti seurata monitahoisia muutoksia esimerkiksi myös ihmisten luontosuhteissa.¹

1.1 Periferia ja keskus

Määriteltäessä Lappia ja lappilaisia kyliä alueellisina ulottuvuuksina törmätään väistämättä keskusteluun aluetta kuvaavista termeistä syrjäinen, harvaan asuttu ja perifeerinen. Kaikkiin näihin termeihin liittyy negatiivisia mielikuvia taantuvasta ja syrjäytyvästä kehityksestä, puuttuvista resursseista ja vallankäyttömahdollisuuksista. Perifeerisyys voidaan nähdä myös toisin, se voi olla jopa kilpailuetu. Periferia edustaa eristäytyneisyydessään ja kaukaisuudessaan niin maantieteellisesti kuin kulttuurisessa mielessä erilaisuutta ja jopa eksoottisuutta. Periferian erilaisuus, eriskummallisuus, eksoottisuus tai sitkeys voivat olla asujiensa voimavaroja ja innovaatioiden lähteitä. Periferia asuinympäristönä pakottaa ihmiset etsimään uusia ja keskusten elonkuluille vaihtoehtoisia selviytymisstrategioita elämisenä turvaamiseksi. (Heinonen ja Pantzar 1993.)

Periferiaan liittyy useita matkailullisesti vetovoimaisia tekijöitä kuten luonnonkauneus, hiljaisuus, erilaisuus ja toiseus sekä jatkuvuus (Brown ja Hall 2000). Myös mielikuvaa maaseudun ja kylien yhteisöllisyydestä sekä perinteisiin sitoutumisesta hyödynnetään syrjäisten alueiden matkailussa. Harvaan asuttujen alueiden yleisin asumisyksikkö kylä koetaan usein positiivisena ilmiönä, vaikka maalaiselämän ja kyläyhteisöjen status katoavana elämänmuotona on yleisesti tunnustettu stereotypia. Kylän ominaispiirteinä pidetään harmoniaa ympäröivän luonnon kanssa, kiinteää yhteisöllisyyttä ja vahvaa paikallista kulttuuria. Kylissä ajatellaan harjoitettavan perinteisiä maaseutuun ja erämaahan liittyviä elämänmuotoja ja elinkeinoja. (ks. esim. Lapintie ja Riipinen 1994.) Kuva tällaisen myyttisen kylän ja kyläyhteisön olemassaolosta on vahva, vaikka esimerkiksi Lehtosen (1990) mukaan sellaiselle ei löydy vastinetta sen enempää historiallisista kuin moderneistakaan yhteisöistä.

Perifeerisillä alueilla elinkeinojen sovittaminen paikallisiin olosuhteisiin on välttämätöntä, ja maaseutuelinkeinojen ja matkailun yhteensovittamisesta on tullut varsin globaali ilmiö. Keskuksiin nähden perifeeristen alueiden elinvoimaisena pitäminen on vaativaa, ja perifeeristen alueiden kehittäjät ovat samojen haasteiden edessä ympäri maailman. Periferioiden matkailullinen vetovoimaisuus antaa erityisesti pontta syrjäisten alueiden matkailun kehittämiseen. Matkailu nähdäänkin usein syrjäisten alueiden lähes ainoana selviytymismekanismina, ja siitä haetaan ratkaisua periferian elinkeinoelämän jatkuvuuteen ja aluekehityksen tasapainottamiseen. (ks. esim. Nash ja Martin 2003, Saarinen 2004, Knowd 2006.) Näin on tehty myös Suomen Lapissa, jossa matkailu on ollut kehittämistyön painopistealueena 1980-luvulta lähtien.

Periferia-ajatteluun liittyy aina kaksi osapuolta: keskus ja periferia. Periferian olemassaolo kiteytyy reuna-alueiden ja keskusten suhteisiin, jotka pääsääntöisesti asettavat periferian keskukselle alisteiseen asemaan. (Brown ja Hall 2000, Scott 2000). Keskuksen ja periferian määrittelyssä olennaista on tarkastelun alueellinen taso. Esimerkiksi Euroopan unionin mittakaavassa Suomi on Euroopan periferiaa. Kansallisella tasolla puolestaan kaikki pääkaupunkiseudun ulkopuoliset alueet voidaan tulkita periferiaksi. Maakunta- ja kuntatasolla keskusten koot ovat vielä pienempiä ja periferia-alueet määrittyvät näiden keskusten ympärille. (Ahvenjärvi 2001.) Samalla tavoin kuin muut keskuksat, matkailukeskuksen voi sijoittaa monelle aluetasolle. 1990-luvulla Lapin matkailu on kehittynyt matkailukeskuspainotteiseksi, ja kokonaisuutena Lapista on muodostunut perifeerinen matkailualue, jossa on useita vetovoimakeskuksia (Lappi – Elämänvoimaa 2003).

Keskuksen ja periferian vuorovaikutussuhde on jatkuvan muutoksen kohteena, minkä seurauksena monitasoinen alueiden järjestelmä hakee koko ajan uutta toiminnallista tasapainotilaa. Keskuksen ja periferian vuorovaikutuksella on taipumusta keskittää resurssit ja vahvistaa periferian taloudellista ja poliittista riippuvuutta keskuksista. (Ahvenjärvi ym. 2001.) Matkailukeskusten

kasvaessa ovat matkailukeskusten yhteydessä olevien haja-asutusalueiden kylien ja keskusten kotikuntien kirkonkylien toiminnalliset suhteet muovautumassa uudelleen. Matkailusta voimakkaasti elävistä kylistä on muodostumassa uudenlaisia keskuksia palveluiden keskittyessä niihin. (Laitinen ym. 2001.) Lapissa tällaisia keskuksia ovat esimerkiksi Ylläs Kolarin Äkäslompolossa ja Ylläsjärvellä ja Levi Kittilän Sirkassa.

Matkailukeskuksista on muodostunut aluekehityksen vetureita, joiden asema huomioidaan strategissa suunnitelmissa. Lapin matkailustrategian linjausten mukaisesti matkailukeskusten investoinnit ja toimintaympäristön kehittäminen tulee turvata. Strategia perustelee julkisen tuen kanavoimisen alueille matkailukeskusten kautta suurimman vaikuttavuuden kautta. Strategian mukaan keskusten kehittäminen ei sulje pois syrjäisiä alueita, vaan alueet tarjoavat rauhallisempia ja luonnonläheisempiä vaihtoehtoja keskuksille ja lisäävät siten alueiden matkailutarjonnan monipuolisuutta. (Lappi – Elämänvoimaa 2003.)

Maantieteilijä Pekka Kauppila (2004) on tutkinut väitöskirjassaan matkailukeskuksen ja periferian suhdetta sekä matkailun taloudellisia vaikutuksia. Kauppila on tutkimuksessaan keskittynyt neljän pohjoissuomalaisen keskuksen aluetaloudellisiin vaikutuksiin ja tarkastellut erityisesti myönteisten vaikutusten leviämistä keskusten ympäristöön. Kauppilan tulosten mukaan keskusten aluetaloutta tukeva vaikutus ei kuitenkaan ole ulottunut kovin laajalle keskusten ympäristöön. Kauppila on pohtinut keinoja siihen, miten positiivisia vaikutuksia voitaisiin saada leviämään laajemmalle alueelle. Hänen mukaansa keskuksia ympäröivien alueiden pitäisi profiloitua tuottamaan omia, keskuksen tarjontaa täydentäviä tuotteita, jotka on tuotettu mahdollisimman paikallisesti. Tuotteet voisivat kuulua niin matkailun kuin alkutuotannon tai jalostuksen piiriin.

1.2 Paikallisyhteisö ja toimintamaisema

Vaikka tiivis kyläyhteisö kaikkine stereotyyppisine ominaisuuksineen on lähinnä myyttinen, yhteiskunnallisten muutostenkin keskellä ihmiset elävät yhteiskunnassa jossain paikassa. Asuinpaikkaan sitoutuminen on yksi elämän ulottuvuuksista ja voidaan puhua asuinyhteisöistä. Ihmiset kiinnittyvät sekä paikkoihin että asuinalueidensa ihmisiin ja yhteisöihin, näin heistä tulee myös tiettyjen sosiaalisten suhteiden, siteiden kantajia. (Mezhevich 1984.) Tim Ingoldin mukaan (2000) tietyn yhteisön sosiaalisista käytännöistä, toiminnoista ja tehtävistä rakentuu yhteisön *taskscape* eli toimintamaisema. Taskscape korostaa maiseman sosiaalisia ulottuvuuksia unohtamatta maiseman fyysisiä elementtejä. Kun paikallisen yhteisön yksilöiden sosiaaliset toiminnot kohtaavat, muodostuvat yhteisön toimintamaisemat, joissa yhteisön jäsenten tekemät toimet ja työt ovat olennainen osa sosiaalisen elämän kokonaisuutta. Elinkeinoelämän muutokset vaikuttavat ihmisten rooleihin, asemaan ja toimintoihin yhteisöissä, joten muutokset muokkaavat myös toimintamaisemia.

Taskscape liittyy aina tiettyyn yhteisöön ja paikkaan. Toimintamaisema ei kuitenkaan pysy samana vaan muuttuu kuten aistittava fyysinen maisema. Maisema muuttuu toimijan siirtyessä tehtävästä toiseen, eikä maisema ole koskaan täysin samanlainen, mutta toimintamaisemassa on olemassa elementtejä, sosiaalisia rakenteita, jotka tuottavat maiseman perustan. (Ingold 2000.) Tarkasteltaessa tietyssä ajassa ja tilassa vaikuttavien elottomien ja elollisten olentojen kokonaisuutta on maantieteilijä Torsten Hägerstrandilla (1977) on hyvin samantapainen lähtökohta kuin Ingoldilla. Hägerstrand puhuu aikamaantieteestä ja aikatilasta, *space-time*, joka on ajan, tilan ja toimijoiden muodostama kokonaisuus. Myös Hägerstrand käyttää termiä task kuvatessaan aikatilan toimintoja. (ks. myös Asplund 1985, Julkunen 1985.)

Pyrkimys syrjäisen maaseudun elinvoimaisuuden säilyttämiseen edellyttää siis maaseudun asukkailta uudenlaisten toimintamallien ja usein uusien elinkeinonalojen, kuten matkailun omaksumista ja hyväksymistä osaksi kyläyhteisöjen arkea (Hakkarainen 2006). Inhimillinen toiminta tapahtuu tietyn alueen tilallisten ja ajallisten rajoitteiden puitteissa (Hägerstrand 1974). Maaseudun perinteisissä elinkeinoissa tarvittava tieto on aiemmin pääasiassa siirtynyt sosiaalisissa prosesseissa vanhempien sukupolvien toimintatapoja seuraamalla ja käytännön kautta oppimalla (Suopajarvi 2003). Nyt niin perinteiseen kuin matkailualan työhön tarvitaan myös toisenlaisia tietoja ja taitoja, joita on kartutettava usein paikallisyhteisön ulkopuolisista lähteistä. Uudet toimintamallit voivat paitsi tuhota myös elvyttää vanhoja käytäntöjä. Zygmunt Baumanin (1996) mukaan perinteen näkyväksi tuottamiseen tarvitaan historiaa haastavia uusia elementtejä. Jarkko Saarinen (1999) yhtyy Baumanin ajatukseen, mutta kritisoi kehityskulkua, joka voi johtaa siihen, että paikallisuus ja paikalliset traditiot alkavat määrittyä pelkästään uusien käytäntöjen kuten matkailuelinkeinon ehdoilla.

Elinkeinorakenteiden ja kulttuurin muuttuessa muutoksessa on myös ihmisten sosiaalinen maailma. Kun kylästä ja kyläyhteisöistä tulee tuotteistettavan matkailukulutuksen kohde, vaikuttaa se laajasti koko pienyhteisöön. Kylämatkailussa kylä ei ole vain matkailuyrityksen toimintaympäristö vaan kyläyhteisö, kylän asukkaat, maisema, ilmapiiri ja toiminta ovat osa matkailutuotetta ja päinvastoin myös matkailuyrittäjä on tärkeä osa kyläyhteisöä (Hassinen 2000). Matkailun toteuttaminen kyläympäristössä edellyttää kokonaisuudessaan paikallisväestön monitahoista osallistumista matkailun suunnitteluun muun muassa maanomistussuhteiden, kalastuskuntarajojen, suojelumääräysten ja kylän yhteisen infrastruktuurin käytön vuoksi. Matkailuelinkeinon siirtyminen muuttaa konkreettisesti aiemmin vallinneita sosiaalisia käytäntöjä (Komppula 2003). Esimerkiksi Raija Komppulan (2003) mukaan kylän matkailullinen kaupallistuminen merkitsee samalla kylän perinteisten rakenteiden muuttamista kuten sosiaalisen hierarkian murtamista.

Tämän tutkimuksen tarkoitus on toimintamaisemien hahmottamisella selvittää miten matkailu muovaa paikallisia aika-tila suhteita, minkälaisiin tehtäviin (tasks) matkailu sisältyy, ja minkälaisia uusia sosiaalisia käytäntöjä siihen liittyy. Toimintamaiseman jäsentäminen voi auttaa kyläläisiä oman toiminnan selkeämpään tiedostamiseen ja käsitteellistämiseen. Siten voidaan saada parempaa ymmärrystä paikallisista lähtökohdista tapahtuvaan elinkeinojen yhteensovittamiseen ja matkailun kehittämiseen.

1.3 Tutkimustehtävät

Päätutkimustehtäväni on hahmottaa **millaiseksi kylän toimintamaisemat ja yhteisöllisyys muodostuvat perinteisten elinkeinojen ja matkailutyön kohdatessa kylän arjessa**. Vastatakseni päätutkimusongelmaani pilkon sen osatutkimustehtäviin, joita ovat:

1. Miten eri elinkeinoja on mahdollista sovittaa yhteen paikallisten historiallisten, tilallisten ja ajankäytöllisten edellytysten näkökulmasta?
2. Miten toimintamaisemien fyysiset ulottuvuudet esimerkiksi luontosuhteen osalta määrittävät elinkeinorakenteen muuttuessa?
3. Mitä muutoksia tapahtuu yksilön ja yhteisön arkielämässä osan yhteisöstä siirtyessä tai liittäessä perinteisiin elinkeinoihin matkailualan töitä tai matkailun tullessa yhteisöön ulkopuolisten kautta?
4. Minkälaisia kohtaamisia syntyy matkailuelinkeinon ja kyläläisten välille?
5. Miten matkailu- ja elinkeinostrategioiden kehityspuheet vastaavat kylän todellisuutta?

Tutkimuksen empiirinen toteuttamistapa on otteeltaan toimintatutkimusta, jonka aineisto koostuu erilaisilla kenttätöyömenetelmillä kerätyistä aineistoista kuten ajankäyttöpäiväkirjoista, yksilöhaastattelu-, ryhmäkeskustelu- ja havainnointiaineistoista sekä erilaisista tilastoista ja asiakirjamateriaaleista. Toimintatutkimus on luonteeltaan yhteisöllinen prosessi, jossa tutkija osallistuu tutkittavan yhteisön toimintaan ja pyrkii ratkaisemaan tietyn ongelman yhdessä yhteisön jäsenten kanssa (Park 2001, Kiviniemi 1999). Yleisesti määriteltynä toimintatutkimus voidaan nähdä asioiden muuttamiseen ja kehittämiseen tähtääväksi prosessiksi (Aaltola ja Syrjänen 1999). Tällöin toimintatutkimukseksi voidaan ymmärtää mikä tahansa ihmisen sosiaaliseen toimintaan kohdistuva tutkimus, joka käy vuoropuhelua kohdeyleisönsä kanssa ja vaikuttaa sen toimintaa (Heikkinen ja Jyrkämä 1999).

Aion keskittyä tutkimuksessani yhteen lappilaiseen kylään. Oletusarvoisesti kylässä on jo kehitetty matkailutoimintaa sekä ilmennyt pyrkimystä kehittää ja laajentaa sitä. Tavoitteena ei ole etsiä menestystarinoita, vaan tarkastella monipuolisesti erilaisia ratkaisuja, siitä miten alkutuotannosta siirrytään kokonaan tai osittain matkailuelinkeinoon, tai miten matkailutyötä on yhdistetty aiempiin toimeentulon lähteisiin. Tutkimuskylän valintaprosessissa käytiin läpi joukko lappilaisia kyliä. Alustavasti tutkimus oli tarkoitus toteuttaa kolmessa eripuolilla Lappia sijaitsevassa kylässä. Toimintatutkimuksen sitovuus ja työteliäisyys rajasivat kuitenkin tutkimusalueen väitöstutkimukseni osalta yhteen kylään. Kylässä haluttiin olevan myös mahdollisuuksien mukaan kauppa ja koulu. Nämä tekijät rajasivat valinnan mahdollisuuksia jo paljon. Eri vaihtoehtoja tutkimuskyläksi pyöriteltäessä maantieteellinen suuntaus oli ensin Tunturi-Lapissa. Tunturi-Lapin alueen suurten matkailukeskusten sekä viime aikojen voimakkaan matkailukehityksen arvioitiin vaikuttavan alueella matkailun ilmeisenä painotuksena elinkeinojen kehittämisessä ja siten mahdollisesti jättävän varjoonsa kehityskulkuja, joissa matkailulla on pienempi rooli.

Näiden vaiheiden jälkeen tutkimuskylävaihtoehdoksi nousi Sodankylän kunnan kylä Lokka. Maantieteellisesti suhteellisen eristyksissä oleva Lokka sijaitsee Suomen suurimman tekojärven rannalla, pistotien päässä. Kylää eristävien pitkien etäisyyksien vuoksi kylällä toimii yhä yhtenäinen peruskoulu. Matkailua kylällä harjoittaa muutama yrittäjä sekä Lokan luonnonvaraosuus kunta. (www.sodankyla.fi/lokka/.) Helmikuussa 2007 Lokassa järjestettiin kylätapaaminen, jossa tiedusteltiin kyläläisten halukkuutta ryhtyä yhteiseen tutkimusprojektiin. Tilaisuuteen osallistuneet kyläläiset ilmaisivat kiinnostuksensa hanketta kohtaan ja tilaisuudessa sovittiin projektin käynnistämisestä.

Suunnittelemani toimintatutkimuksen taustalla oleva ilmiö on sekä suomalaisessa että globaalissa kontekstissa yleinen maaseutua ja syrjäisiä alueita käsittelevä ongelma: miten säilyttää syrjäseutualueiden kylät elinvoimaisina? Kuten jo aiemmin on mainittu tähän ongelmaan on usein haettu ratkaisua elinkeinojen yhdistämisestä ja erityisesti perinteisten elinkeinojen ja matkailun yhteensovittamisesta. Vallitsevista linjoista ja yleisestä ongelman asettelusta saadaan paikallinen sitomalla se johonkin tiettyyn aikaan, paikkaan ja yhteisöön kuten Lokan kylään. Yleismaailmalisesta ongelmasta tulee erityinen ja ainutlaatuinen, kun ongelman käytännönlähtökohdat määrittävät Lokan kylän näkökulmasta. Tavat käsitellä ongelmaa, sen toiminnalliset ratkaisut ja toimintatutkimuksen avulla mahdollisesti kehitetyt ja parannetut ratkaisut sitoutuvat osaksi tätä tiettyä kyläyhteisöä, mutta prosessi voi tarjota myös yleisempiä kehittämisen välineitä ja malleja, joita voidaan soveltaa laajemmin matkailu- ja kyläkehityshankkeissa. Tutkimuksen luotettavuuden mittarina voidaankin pitää yleistettävyyden sijaan siirrettävyyttä. Tapaustutkimuksena tai pienellä otoksella toteutettujen laadullisten tutkimusten tuloksista ei voida useinkaan tehdä tilastollisia yleistyksiä, mutta tulokset voivat olla siirrettävissä ja sovellettavissa alkuperäisen tutkimuskohteen kanssa samankaltaisiin kohteisiin. (Decorp 2006.)

2 Toimintatutkimus

2.1 Toimintatutkimuksen määritelmä

Toimintatutkimukselle ei ole yksiselitteistä määritelmää. Laajasti katsottuna toimintatutkimus voidaan määritellä pikemmin tutkimusstrategiaksi kuin tutkimusmenetelmäksi. Toisaalta toimintatutkimukseksi voidaan nimittää hyvinkin spesifejä suuntauksia, joiden edustajat voivat korostaa oman suuntauksensa erityisluonnetta, vaikka perustaltaan suuntaukset ovat toistensa kaltaisia (Heikkinen ym. 2006b). Puhutaan esimerkiksi yhteisöllisestä toimintatutkimuksesta (Heron ja Reason 2001), luokkahuonetutkimuksesta, kriittisestä toimintatutkimuksesta, kehittävästä työntutkimuksen menetelmästä tai pelkästä toimintatutkimuksesta (ks. esim. Heikkinen ym. 2006b). Vaikka toimintatutkimus yleensä ottaen perustuu tutkimusjoukon osallistumiseen tutkimusprosessiin, toimintatutkimuksesta voidaan erottaa eri suuntauksia riippuen siitä miten niissä painotetaan tutkimuksen tavoitteita, osallistavuutta ja yhteisöllisyyttä. Usein käytetäänkin termiä osallistava toimintatutkimus tai PAR-tutkimus lyhennettynä termin englanninkielisestä versiosta participatory action research (esim. Kemmis ja Wilkinson 1998). Eräiden osallistavan toimintatutkimuksen jyrkimmin yhteisöllisyyttä korostavien suuntausten mukaan toimintatutkimuksessa osallistujaryhmän tulisi toteuttaa yhteisöllisesti koko prosessi kaikkine vaiheineen tutkimusongelman määrittämisestä ja aineiston keruusta, aineiston analysointiin ja raportointiin (Johnson 2006).

Toimintatutkimustermiä voidaan siis käyttää tarkoittamaan jotain yhtä tietyn tyyppistä toimintatutkimuksellista tutkimussuuntausta, mutta yhtäältä toimintatutkimusta voidaan pitää sateenvarjotermiinä, jonka alle sopii monenlaisia määritelmiä ja tutkimustraditioita. Kaikkiaan toimintatutkimuksellisella otteella voidaan tutkia hyvin erityyppisiä asioita, ja se millaiseksi tutkimus lopulta muodostuu riippuu pitkälle tutkimusongelmasta ja osallistujaryhmästä. (esim. Reason ja Bradbury 2001, Johnson 2006.)

Yhteisöllisyyden ja osallistavuuden lisäksi keskeisiä toimintatutkimukseen liittyviä määritteitä ovat tutkimuksen käytännönläheisyys ja reflektiivisyys sekä muutosinterventio (Heikkinen 2006). Ihmisten arkisia käytäntöjä käsiteltäessä käytännönläheisyys on usein käyttökelpoisempi kuin teoreettinen lähestymistapa. Käytännönläheisyydestä huolimatta toimintatutkimuksessa käytetään teoriaa ohjaamaan muutosta, mutta teorian soveltaminen vaatii syvää tietämystä tutkittavasta ilmiöstä ja paikallisista realiteeteista (Marsick ja Gephard 2003). Voidaan sanoa, että toimintatutkimus on käytännön osuutta painottava käytännön ja teorian yhteenliittymä, jossa tutkimusongelman rakentaminen lähtee liikkeelle käytännön ongelmasta. Tätä yhteenliittymää kuvaa myös toimintatutkimuksen kehittäjänä pidettävän amerikkalaisen sosiaalipsykologi Kurt Lewin toteamus, että ei ole mitään niin käytännöllistä kuin hyvä teoria (ks. esim. Heikkinen 2006).

Sosiaalinen toiminta rakentuu rutiineista ja käytännöistä. Rutiinit ja käytännöt helpottavat suoriutumista arkipäivästä; monia asioita tehdään vain kuten on ennenkin totuttu tekemään. Olosuhteiden muuttuessa voi käytäntöjen muuttaminen tulla aiheelliseksi, ja toimintatutkimus voi olla yksi keino muuttaa käytäntöjä vastaamaan muuttuneita olosuhteita. (ks. Heikkinen 2006.) Toimintatutkimukseen laajasti perehtyneen kasvatustieteilijä Hannu L.T. Heikkisen (2006) mukaan toimintatutkimuksen tarkoituksena onkin ”muuttaa todellisuutta sitä tutkimalla ja tutkia todellisuutta sitä muuttamalla”. Tutkimuksen tuloksena ei aina ole välttämättä toiminnan konkreettinen muutos. Toiminnan muutos voi tarkoittaa uusien entistä parempien käytäntöjen luomista, mutta joskus lopputuloksena voi olla toiminnan jatkuminen entisellään. Tutkimuksen avulla osallistujien kasvanut tietoisuus omasta toiminnastaan ja siihen liittyvistä tekijöistä voi näihin uusiin tietoihin perustuen osoittaa, että toiminnan säilyttäminen entisellään voi olla osallistujaryhmän kannalta rationaalinen valinta ja lopputulos tutkimusprosessille. (Johnson 2006.) Kuitenkaan lop-

putilanne ei ole sama kuin alkutila. Toimintatutkimuksessa pyritään tuottamaan uutta ymmärrystä käytännön toimista ja usein ymmärrys on laadullisesti erilainen kuin se, mistä tutkimus aloitettiin. Tavoiteltu uusi ymmärrys voi avata uusia näkökulmia käytännön toimien kehittämiseen ja johtaa aiempien käytäntöjen parantamiseen. (Heikkinen ym. 2006a.)

Toimintatutkimus on sosiaalinen prosessi, jossa ryhmä ihmisiä käsittelee yhdessä päivittäistä elämäänsä koskevaa ongelmaa (Park 2001). Muun muassa John Heron ja Peter Reason (2001) määrittelevät yhteisöllisen toimintatutkimuksen päätavoitteiksi 1) pyrkiä ymmärtämään toimijoiden maailmaa ja luoda mahdollisesti uusia luovia tapoja katsoa sitä 2) löytää ne toiminnot ja asiat, jotka vaikuttavat toimintaan, jota halutaan muuttaa sekä 3) löytää siten keinoja siihen, miten asiat voitaisiin tehdä paremmin. Yhteistoiminnallisena prosessina toimintatutkimus vaatii tutkimukseen osallistuvilta ryhmältä sitoutumista tutkimukseen ja aktiivisuutta tutkimusprosessissa. Toimintatutkimuksen vaatima ryhmätoiminta ja osallistavuus tukevat kuitenkin usein tutkimustulosten hyödynnettävyyttä ja hyväksyttävyyttä suhteessa omaan toimintaan. Kun toiminnan kehittämisen lähtökohdat ja ratkaisun avaimet tulevat ryhmän sisältäpäin, yhdessä kehitetty ratkaisu voi olla parempi ja mieluisampi ryhmälle kuin ulkoapäin tehdyn tutkimuksen tarjoama ratkaisu.

Omaa arkista toimintaa arvioiva tutkimuksellinen interventio saattaa paljastaa tiedostamattomia toimintatapoja tai sosiaalisia rakenteita, perinteitä tai vallankäyttömuotoja, joiden muuttaminen voi oleellisesti kehittää ja parantaa toimintaa (Heikkinen 2006). Tiedostamattomien toimintatapojen ja sosiaalisten rakenteiden näkyväksi tuottaminen voi joissakin tapauksissa olla ongelmallista tutkimusyhteisön kannalta. Niiden tiedostaminen voi vaikuttaa ihmisten keskinäisiin suhteisiin sekä koko ryhmän dynamiikkaan. Esimerkiksi jos tutkimustuloksena todetaan toiminnan kehittämisen olevan kiinni paikallisista vallankäyttömuodoista, jotka perustuvat sukujen väliseen hierarkiaan, voi valtarakenteiden julkinen tunnistaminen vaikuttaa laajasti tutkimusyhteisöön.

Toimintatutkimuksella on oma tunnustettu paikkansa suomalaisessa tutkimuskentässä. Toimintatutkimusmallia on sovellettu paljon esimerkiksi 1970-luvun ja 1980-luvun taitteessa kylätutkimuksessa, jolloin kylätoiminnan vahvistamiseksi ja kylien organisointia varten kyliin perustettiin kylätoimintakuntia (Grönfors 1982). Kasvatustieteen piirissä toimintatutkimusta on sovellettu muun muassa koulun, opettajantyön ja opettajakoulutuksen kehittämisessä (esim. Kurtakko 1990, Heikkinen 2001). Suomalaisena erikoisuutauksena voidaan pitää toimintatutkimukseen pohjautuvaa kehittävän työntutkimukseen menetelmää, jota käytetään lähes yksinomaan Suomessa (Heikkinen ym. 2006b).

2.2 Tieteenfilosofiset lähtökohdat

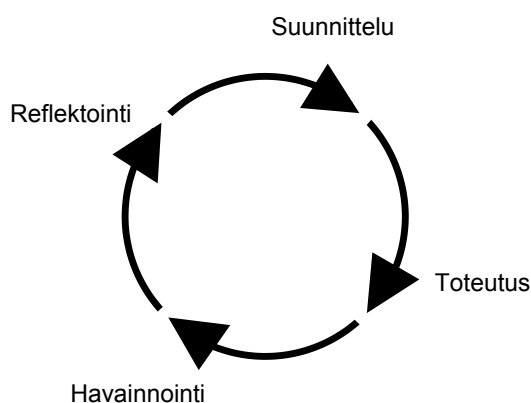
Toimintatutkimukseen liittyviä tieteenfilosofisia lähestymistapoja ovat pragmatismi, fenomenologia ja hermeneutiikka. Nämä lähestymistavat sopivat myös sekä empiirisesti että teoreettisesti tutkimuskohteeseeni. Toimintatutkimuksen tärkein tavoite uusien entistä parempien käytäntöjen saavuttamisesta liittyy luontevasti pragmatismiin totuuskäsitykseen, jossa totuus määrittyy tiedon toimivuuden ja käyttökelpoisuuden mukaan. Hermeneuttiseen käsitykseen totuudesta liittyy ajatus siitä, että todellisuuden merkitykset avautuvat vähitellen lisääntyvänä ymmärryksenä. Hermeneuttisessa tutkimuksessa yleisesti käytetty analyysiväline on hermeneuttinen kehä, jonka avulla tutkija ikään kuin kiertää kehää tutkimusongelman ympärillä ja ymmärtää kierros kierrokselta yhä enemmän tutkimastaan asiasta. Hermeneuttinen kehä muistuttaa toimintatutkimuksen refleksiivistä spiraalia, jossa toimintaa kehitetään ja parannetaan arvioimalla toimintaa yhä uudelleen. (Heikkinen ym. 2006a.)

Fenomenologis-hermeneuttiseen ihmiskäsitykseen liittyvät kokemuksen, merkityksen ja yhteisöllisyyden käsitteet. Fenomenologisella lähestymistavalla tutkitaan ihmisten kokemuksia ja niiden merkityksiä. Kokemukset syntyvät vuorovaikutuksessa todellisuuden kanssa jolloin kokemus tarkoittaa ihmisen kokemuksellista suhdetta omaan todellisuuteensa. Ihmisen oma elämäntodellisuus, havainnot ja toiminta näyttäytyvät havaitsijan pyrkimysten, kiinnostusten ja uskomusten valossa. Toiminnan tarkoitus voidaan ymmärtää vain sille annettujen merkitysten kautta. Merkitykset joilla rakennamme todellisuutta eivät ole meissä synnynnäisesti, vaan ne omaksutaan yhteisöistä, joissa me kasvamme ja joihin meidät kasvatetaan. (Laine 2001.) Fenomenologis-hermeneuttisen ihmiskäsitykseen liittyvät yhteisölliset sosiaaliset merkitykset ovat myös läsnä tutkimukseni teoreettisessa lähtökohdassa toimintamaiseman käsitteessä, joka kuvaa tietyn yhteisön toimintojen rakentumista tietyssä sosiaalisessa ympäristössä.

Toimintatutkimuksen avulla pyritään sekä tuottamaan uutta tietoa että muuttamaan tutkimuksen avulla mahdollisimman reaaliaikaisesti erilaisia asiantiloja edistämällä ja parantamalla niitä tavalla tai toisella (Kuula 1999). Useimmiten ihmiselämän ongelmat syntyvät ihmisten tarkoituseräisen toiminnan tuloksena. Ongelmien ratkaiseminen ja toimintatapojen tietoinen kehittäminen edellyttävät olemassa olevien toimintatapojen merkityskehysten ymmärtämistä. Fenomenologisen tutkimuksen tarkoituksena on lisätä ymmärrystä jostakin inhimillisen elämän ilmiöstä. Näin tutkimuksen tavoitteeksi voidaan määritellä jo tunnetun tekeminen tiedetyksi. Yksilön tai tietyn yhteisön ihmiselämän paremmalla ymmärtämisellä voidaan paremman itsetuntemuksen lisäksi pyrkiä inhimillisen todellisuuden muuttamiseen ja ongelmien selvittämiseen. Tutkimuksen keinoin pyritään tekemään näkyväksi esimerkiksi ihmisten arkista elämismaailmaa ja siinä koettuja asioita, joita ei välttämättä ole tietoisesti ajateltu tai käsitteellisesti jäsennetty. (Laine 2001.) Näin voidaan saada esimerkiksi kyläläisillä oleva paikallinen tieto sellaiseen muotoon, että kyläläiset voivat itse hyödyntää sitä toimintojensa arvioinnissa ja tulevaisuuden suunnittelussa. Paikallisen käytännön tiedon jäsentäminen ja käsitteellistäminen edesauttaa myös sen hyödyntämistä yleisemmin alue- ja kyläkehittämisen välineenä.

2.3 Ajatus vaiheittaisesta kehittämisestä

Toimintatutkimukseen liittyy ajatus toiminnan vaiheittain tapahtuvasta kehittämisestä. Tämän näkemyksen mukaisesti toimintatutkimus jäsennetään itserefleksiivisenä kehänä, jossa toiminta, sen havainnointi, reflektointi ja uudelleensuunnittelu seuraavat toisiaan (ks. kuva 1). Kehittämisen kehä voi olla useita peräkkäin, jolloin kehistä muodostuu etenevä spiraali (ks. kuva 2). (Kemmis ja Wilkinson 1998, Heikkinen ja Jyrkämä 1999.)

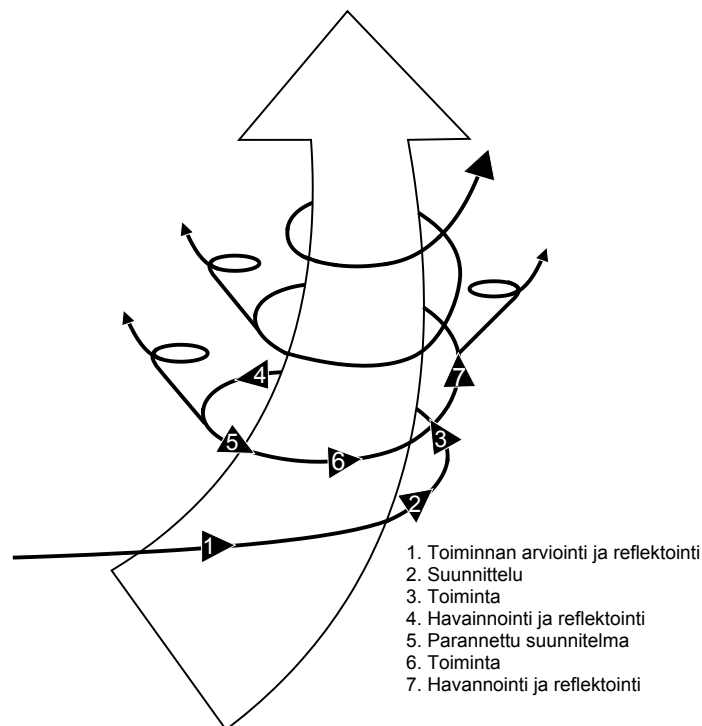

Kuva 1. Toimintatutkimuksen refleksiivinen kehä (Heikkinen ym. 2006c, s. 79).

Ensimmäisenä vaiheena on ongelman muodostus yhdessä osallistujaryhmän kanssa. Toimintatutkija voi esittää tutkimusongelman, ryhmän kanssa pohditaan onko ongelma ensinnäkään todellinen ryhmälle ja määritellään keitä ongelma koskee, koskeeko ongelma tutkimusryhmää, osaa ryhmästä vai laajempaa yhteisöä. Jos ongelma todetaan relevantiksi, pohditaan miten ongelma esittäytyy paikallisessa kontekstissa, ja miten ongelmanasettelu muotoillaan ryhmän lähtökohtiin sopivaksi. Kun tutkimusongelma on määritelty, kartoi-

tetaan ongelmaan liittyvä tutkittava ilmiö ja tosiasiat eli hahmotetaan ongelman empiiristä ja teoreettista taustaa. Sen jälkeen ryhmän kanssa jäsennetään käytännön tasolla minkälaisia ratkaisuja ongelmaan toivotaan ja haetaan ehdotuksia toimintasuunnitelmaksi. Mitä ja millaista tietoa ongelman ratkaisemiseksi arvioidaan tarvittavan ja miten sitä hankitaan. Ennen aineiston ja tiedon keruun aloittamista arvioidaan olemassa oleva tieto, miten se voidaan tavoittaa sekä miten sitä pystytään hyödyntämään ja pohditaan menetelmiä arkielämän tiedon esiin saamiseksi. Aineiston keräämisessä pyritään toiminnan havainnointiin ja siihen liittyvien tekijöiden tiedostamiseen. Aineiston keruuvaihetta seuraa analysointivaihe. Analysoidun tiedon avulla reflektoidaan, arvioidaan omaa toimintaa ja sen parantamismahdollisuuksia. Tulosten raportointi voi liittyä toiminnan parantamiseen, raportoinnin avulla voidaan informoida päättäjiä ja raportointi tavoista ja kanavista riippuen saada julkisuutta omalle asialle. Toiminnan uudelleen arviointi ja mahdollinen uusi prosessi toiminnan parantamiseksi. (Johnson 2006.)

Usein ulkopuolisen tutkijan kanssa toteutettu toimintatutkimus pitää sisällään vasta ensimmäisen kehän, jos tutkimusta ei ole aiottu jo alun perin toteuttaa pitkäaikaisena seurantatutkimuksena (Johnson 2006). Spiraalin muoto syntyy vasta myöhemmin joko osallistujaryhmän jatkaessa itsenäisesti toimintansa kehittämistä ja arvioimista toimintatutkimuksellisella mallilla tai ryhmä voi hakea ulkopuolista tukea uuden toimintatutkimusprosessin läpiviemiseksi. Ensimmäisen kehän aikana tai lopputuloksena on voinut syntyä toimintasuunnitelma, strategia tai vastaava, joka sisältää toiminnan uudelleen arvioinnin. Toimintasuunnitelmaan on voitu kirjata jo tulevaisuuden toimenpiteeksi toiminnan uudelleen arviointi, joka suoritetaan esimerkiksi toimintasuunnitelmaan kirjattujen tavoitteiden täytyttyä tai määrätyn aikavälin kuluttua. Näin uudelleen arviointi voidaan niveltää luontevaksi osaksi toiminnan jatkuvaa kehittämistä ja seuranta. Arviointiprosessi voi sysätä liikkeelle toimintatutkimuksen uuden kehän ja aloittaa toimintatutkimuksen refleksiivisen spiraalin muodostamisen.

Kuvio 2. Toimintatutkimuksen spiraali ja sivuspiraalit (Heikkinen ym. 2006c, s. 81, 87, vert. Kemmis ja Wilkinson 1998, s. 22).

Spiraalimallin kaavamaista etenemistä on kritisoitu, koska toimintaprosessista voi olla todellisuudessa vaikea erottaa erillisiä suunnittelun, toiminnan ja arvioinnin vaiheita. (Kemmis ja Wilkinson 1998, Heikkinen ja Jyrkämä 1999.) Yksinkertaisen spiraalimallin heikkoutena pidetään myös sitä, että se antaa toiminnasta progressiivisen, eteenpäin menevän ja kehittyvän kuvan. Useimmiten ihmistoiminta ei etene suoraviivaisesti yhtä kehityslinjaa pitkin, vaan toiminnan suunta voi muuttua osittain tai kokonaan pienen ongelman tai sivukysymyksen avaamana. (Heikkinen ja Jyrkämä 1999.) McNiff, Lomax ja Whitehead (1996 cit. Heikkinen ja Jyrkämä 1999) ovatkin esittäneet spiraalista version, johon on lisätty sivuspiraaleina nämä ihmistoimintaan luonteisesti liittyvät sivupolut (ks. kuva 2). Kuvassa 2 on esitetty toimintatutkimuksen spiraalimainen eteneminen sivuspiraaleineen.

2.4 Toimintatutkimuksen suhde tietoon

Yksi toimintatutkimuksen oleellinen ulottuvuus on tutkimuksen suhtautuminen tietoon. Lähtökohtaisesti tiedostetaan, että tiedon tuottaminen muuttaa tutkimuksen osanottajien tietoisuutta. Pyrkimyksenä on, että ne joita tutkimusongelma suoraan koskettaa osallistuvat itse tutkimus- ja tiedonkäsittelyprosesseihin (Gaventa ja Cornwall 2001). Tutkimusryhmän osallistuminen tiedonkäsittelyprosesseihin koko tutkimuksen ajan vähentää ongelmia, joita voi aiheutua, jos kertynyttä tietoa käsittelee ainoastaan yhteisön ulkopuolinen tutkija. Esimerkiksi jokin yhteisön ulkopuolisen tuottama, tutkimusyhteisölle raportoitu tieto voi aiheuttaa yhteisön sisäisten ongelmien lisääntymisen tai kärjistyksen (Kuula 2001).

Toimintatutkimuksessa tieto ei ole vain tutkimuksen lopputuote, vaan se on toimintapäätöksiin vaikuttava resurssi, joka sitoutuu osaksi sekä toimintaa että tutkimusprosessia. (Gaventa ja Cornwall 2001.) Toimintatutkimuksessa ei tavoitella tietoa vain tiedon vuoksi vaan siksi, että siitä olisi ollen hyötyä käytännön ongelmien ratkaisussa. Vaikka toimintatutkimus keskittyykin ongelmanratkaisuun, tutkimukseen liittyy silti saumattomasti tiedonintressi. Mitkä tahansa kehittämisshankkeet eivät ole automaattisesti toimintatutkimusta ja tiedettä. Tiedon tavoittelun intressi tekee tieteestä tiedettä ja toimintatutkimuksesta tieteellistä tutkimusta ja erottaa sen yleisestä kehittämisshankkeesta. (Heikkinen ja Huttunen 2006.)

Toimintatutkimus mieltää oppimisen on luonteeltaan kokemukselliseksi ja reflektoitavaksi prosessiksi. Ihmiset voivat oppia ja tuottaa uutta tietoa havainnoimalla ja refleктоimalla omia konkreettisia kokemuksiaan sekä käsitteellistämällä näitä kokemuksia. (Kiviniemi 1999.) Kun tieto määrittellään jatkuvasti kehittyväksi ja yhdessä konstruotavaksi, voi toimintatutkimus parhaimmillaan muodostua osallistujien yhteiseksi oppimisprosessiksi (Aaltola ja Syrjänen 1999). Toimintatutkimukseen sisältyy pyrkimys prosessimaiseen ongelmanratkaisuun, jossa käytäntöä koskevaa tietoa kerätään, jäsennetään ja arvioidaan koko tutkimusprosessin ajan. Tiedon käsittely ja analysointi voivat johtaa uusiin toimiin sekä tutkimuksen tavoitteena olevan toiminnan kehittämisessä että ryhmän metatavoissa toimia. Tutkimusryhmän osallistaminen ja totuttaminen tutkimusprosessin aikana tiedon jatkuvaan hankintaan ja käsittelyyn voi johtaa pysyvään aktiivisuuteen uusien toimintakäytäntöjen tunnistamiseksi, testaamiseksi ja uudelleen parantamiseksi. Tutkimuksessa mukana olevan ryhmän ongelmanratkaisutaidot kehittyvät ja lopulta muuttuvat osaksi yhteisön sosiaalisia käytäntöjä niin, että omaa toimintaa koskeva tiedon hankinta ja sen kriittinen arviointi tulevat luonnolliseksi osaksi yhteisön toimintaa. Toimintatutkimus jatkuu ja elää omaa elämäänsä toimijoiden arjessa. Näin tapahtuessa toiminnan luonne muuttuu pelkästä ongelmanratkaisusta käytännöksi ja tavaksi toimia. (Gaventa ja Cornwall 2001.)

Toimintatutkimukselliseen tiedon käsittelyyn liittyviä määreitä ovat empowerment ja emansipatio. Toimintatutkimus haluaa rohkaista ja voimistaa tiedon käsittely- ja tuottamisprosesseihin. (Heikkinen 2006.) Tutkimuksen avulla pyritään valamaan uskoa ihmisten omiin kykyihin ja toimintamahdollisuuksiin, jotta toimijat kykenisivät kehittämään toimintaansa omalta kannalta paremmaksi (Grönfors 1982, Heikkinen 2006). Ihmiset elävät ja työskentelevät keskellä hiljaista tietoa omasta toiminnastaan. Ihmiset eivät kuitenkaan välttämättä osaa kuvailla mitä ja miten he oikeastaan kaiken tekevät ja mitä he omasta toiminnastaan tietävät. (Heikkinen 2006.) Toimintatutkimuksen tarkoituksena yhtenä tarkoituksena on, että ihmiset valtautuisivat ja vapautuisivat käsittelemään omaa elämäänsä koskevaa käytännön tietoa arvioimalla omaa toimintaa kokonaisvaltaisesti (Gaventa ja Cornwall 2001). Oman toiminnan arvioinnilla tarkoitetaan kokonaisvaltaista arviointia, joka erittelee toiminnasta muun muassa toimintaprosesseja, ongelmakohtia, hyviksi koettuja ratkaisuja ehkä yrityksen ja erehdyksen kautta opittuja hyviä käytäntöjä, toimintaan johtaneita päätöksiä ja niiden taustoja (Johnson 2006).

Tieteelliset käytännöt julistavat usein joidenkin ryhmien tiedon validimmaksi kuin toisten, kuten esimerkiksi eksperttien tiedon verrattuna tavallisten ihmisten tietoon (Gaventa ja Cornwall 2001). Avoimen asiantuntijuuden näkökulmasta asiantuntijuus määritellään ongelma- ja tilannekohtaisesti, ja olennaista olisi saada erilaiset tietovarannot täydentämään toisiaan. Kun asiantuntijan asemaa ei määritellä etukäteen, kenenkään asiantuntijuutta ei suljeta lähtökohtaisesti pois. Ongelman ratkaisussa mikä tahansa oleellinen tieto tai taito kenen tahansa esittämänä voi olla yhtä tärkeä. Tämä ei tarkoita vain arkielämän tiedon tieteellistämistä, vaan että arkeen liittyvä tieto käsitetään itsessään tärkeäksi ja jonka parhaita asiantuntijoita ovat arkea elävät ihmiset. (Saaristo 2000.) Avattaessa tutkimusprosessi sisältämään uusia ääniä ja näkökulmia jaetaan asiantuntijuuden roolia osallistujille, tulevat neuvottelujen tulokset oletettavasti olemaan demokraattisempia. Toimintatutkimuksessa asiantuntijuus nousee tutkimusryhmästä eikä tutkija ole ekspertin roolissa tai muutoksen suunnan määrittäjä.

2.5 Tutkijan asema ja tutkimuksen etiikka

Tutkijan on tiedostettava oma asema suhteessa tutkimukseen osallistuvan ryhmään sekä tutkimuksen toteutukseen. Lähtökohtaisesti on selvää onko tutkija yhteisön jäsen vai tulee hän ryhmän ulkopuolelta. Se, kuinka aktiiviseksi ja suureksi tutkijan rooli tutkimuksen toteutuksessa muodostuu, riippuu paljon tutkimusryhmästä ja -ongelmasta sekä tutkimuksen etenemisestä. Toimintatutkimuksessa tutkijan asema on yhtä aikaa sekä ryhmässä että sen ulkopuolella huolimatta siitä, onko tutkija alkujaan ryhmän jäsen vai ulkopuolelta tullut. Toimintatutkimuksen rakentamiseen kuuluu pyrkimys demokraattisuuteen, tutkimuksessa korostetaan tutkijan ja ryhmän tasa-vertaista asemaa ja osallistumista prosessiin, jonka yhteisenä tavoitteena on ryhmän toiminnan kehittäminen. Tutkimuksessa on pyrittävä mahdollistamaan kaikkien tutkimusryhmään kuuluvien tasa-arvoinen osallistuminen projektiin (Johnson 2006). Tämän toteutusta voivat hankaloittaa esimerkiksi tutkimusryhmän keskinäisiin suhteisiin liittyvät sosiaalisten suhteiden verkostot ja niihin kytkeytyvät valtarakenteet sekä osallistujien mahdollisuudet käyttää omia aikaresurssejaan tutkimusprojektiin osallistumiseen. Mutta vaikka tutkija ja tutkittavien tasa-arvoista asemaa korostetaan, tutkijalla on kuitenkin käytettävissä tutkimuskäytäntöihin perustuvia tieto- ja valtarekursseja. Resursseja ovat esimerkiksi tutkimuksesta kertyvä empiirinen materiaali, palauteraportit ja muut aineistot, mitä tutkija prosessin aikana kerää ja tuottaa. (Kuula 2001.)

Tutkijan asema määrittyy tutkimuskohtaisesti. Joissakin tapauksissa prosessi voidaan viedä läpi hyvin tutkijavetoisesti, mutta jotta tutkimus olisi toimintatutkimusta, tutkimusprosessi ei voi pe-

rustua yksinomaan tutkijan asiantuntemukseen. Tutkija voi tuoda ryhmän työskentelyyn mukaan omaa asiantuntemustaan esimerkiksi, jos organisaatioiden kehittämiseen perehtynyttä tutkijaa pyydetään vetämään työyhteisön kanssa toimintatutkimusprojektia, jonka tarkoituksena on kyseisen työyhteisön tekemän työn uudelleen organisointi. Tutkija voi jakaa omaa asiantuntemustaan ryhmän kanssa, mutta tutkija ei saa tarjota teorioita tai kokemuksia valmiina malleina, joita tutkimukseen osallistuvat ryhtyisivät noudattamaan (Kuula 2001). Tutkija voi toimia myös tutkimusprosessin käytännön mahdollistajana esimerkiksi järjestämällä tapaamisaikataulut ja -tilat tai toimimalla valmentajan tapaan henkilönä, jonka tehtävänä on pyrkiä ohjaamaan prosessia ja antamaan tutkimusryhmälle esimerkiksi metodisia ja analyttisiä välineitä tutkimuksen toteuttamiseksi.

Toimintatutkimus on siis tutkimusmenetelmä, jolla pyritään systemaattisesti kehittämään tietoa ja tietämistä, mutta jonka muoto poikkeaa niin sanotusta perinteisestä akateemisesta tutkimuksesta. Eroavuus näkyy tutkimuksen suhteessa käytäntöön, tapaan mieltää tieto ja tutkimuksen päälopputulos sekä tutkijan aseman määrittelyssä. Toimintatutkijan asema poikkeaa perinteisestä tutkijan roolista. Kun tutkijan hyveinä perinteisesti pidetään ulkopuolisuutta ja objektiivisuutta, toimintatutkijan tehtävänä on aktivoida ja kehittää toimintaa (Grönfors 1982, Heikkinen 2006). Perinteisen tieteellisen tutkimuksen tapaan toimintatutkimuksella on pyrkimyksenä ymmärtää ongelman merkitykset, syyt ja seuraukset. Myös tutkimusprosessi etenee vaiheiltaan tavanomaisesti tutkimusongelman määrittämisestä, olemassa olevan tiedon kokoamiseen ja mahdollisesti uuden tiedon keräämiseen. (Park, 2001.) Tutkimuksen ensisijainen lopputavoite ei ole kuitenkaan tuottaa tieteellisiä tutkimustuloksia, joiden sanomaa pyritään levittämään esimerkiksi tiedonantojen, artikkeleiden ja seminaareiden kautta. Kerätyn tiedon analysoinnin on tarkoitus terävöittää tutkimusyhteisön kykyä ajatella ja toimia kriittisesti, ja siten löytää parhaita käytäntöjä omien toimien toteutukseen ja vasta sen jälkeen levittää tietoa raportoinnin kautta julkisesti arvioitavaksi. (Johnson 2006.)

2.6 Lokan toimintatutkimus

Oma mallini toimintatutkimuksesta tulee muodostumaan tutkimuksen edetessä. Jotta tutkimus noudattelisi toimintatutkimuksen logiikkaa, tutkimukselle täytyy antaa tilaa elää tilanteen mukana. Toimintatutkimus on luonteeltaan arvaamatonta ja tutkijan pitää asennoitua jo lähtökohtaisesti siihen, että ennalta ei voi varautua kaikkeen (Huovinen ja Rovio 2006). Tutkimuksen lopullinen ongelmanasettelu, yhteisöllisen toteuttamisen aste, toivotut vaikutukset määritellään yhdessä tutkimukseen osallistuvien kyläläisten kanssa.

Tutkimusryhmän osallistuminen ja osallistaminen on riippuu tutkimuskylän osallistujaryhmästä ja ryhmän jäsenten aktiivisuudesta. Yhteisölliseen ja osallistavaan toteutukseen vaikuttavat muun muassa mihin vaiheisiin ja toimenpiteisiin osallistujat haluavat ja omien aikaresurssien puitteissa voivat osallistua, miten motivoitunut tutkimusryhmä on, millä tavalla motivaatio saadaan pysymään yllä tai miten sitä saadaan kasvatettua. Osallistujien oman tahtotilan lisäksi tutkimuksen läpiviemiseen vaikuttavat kykynein motivoida ja ohjata ryhmää.

Alustavan suunnitelman mukaan ehdotuksia Lokan toimintatutkimukseen sisällytyiksi toimenpiteiksi sekä tiedonkeruu- ja jäsentämismenetelmiksi ovat kylätapaamiset, ajankäyttöpäiväkirjojen pito, haastattelut, Lapin matkailustrategia luonnoksen lukeminen ja kommentointi, innovaatiotyöpajat ja kyläsuunnitelman laatiminen. Päiväkirjan pidolla pyritään kylän aikamaantieteen hahmottamiseen eli jäsenetään ja tarkennetaan eri elinkeinoihin liittyviä ajankäyttötapoja, myös

muiden kuin pääelinkeinon toimintojen sekä loppoaikojen jäsentäminen on tärkeää. Toimintojen kartoituksesta voidaan saada aineksia oman toiminnan parempaan jäsentämiseen, uusia ideoita esimerkiksi ohjelmopalvelutuotteisiin ja eri toimintojen yhteensovittamiseen sekä erilaisten yhteistyökuvioiden rakentamiseen niin paikallisten kuin alueellisten tai kansainvälisten toimijoiden kanssa. Strategioiden yhteisluvun tavoitteena on uuden Lapin matkailustrategian luonnoksen kommentoiminen ja kylänäkökulman antaminen tulevaan matkailustrategiaan. Innovaatio työpajat keskittyvät kylätapaamisissa määriteltyihin kyläläisille tärkeisiin kehitysalueisiin. Aihealueita voivat olla esimerkiksi markkinoinnin ja ohjelmopalveluiden kehittämiseen liittyvät teemat. Työpajoissa kylätapaamisissa määritellyt kehitystarpeet eritellään, priorisoidaan ja terävöitetään. Työpajoissa kehiteltyjen ideoiden ja aihoiden mukaan työstetään päivitetty Lokan kyläsuunnitelma, jossa hahmotetaan kylän kehittämisen suuntaviivat ja tavoitteet sekä listataan konkreettisia toimenpiteitä siitä, miten tavoitteita kohti voidaan edetä. Toimenpiteisiin voidaan kirjata esimerkiksi hankehakuja, joilla voidaan rahoittaa kehitystarpeita.

Tutkimuslähtökohtia esittelevässä ensimmäisessä tilaisuudessa Lokan kylässä tilaisuuteen osallistuneet kyläläiset ilmaisivat kiinnostuksensa hanketta kohtaan ja tilaisuudessa sovittiin yhteisen tutkimusprojektin käynnistämisestä. Tapaamisessa sovittiin alustavasti uudesta kylätapaamisesta ja ajankäyttöpäiväkirjan täyttöön sekä strategian lukupiiriin ilmoittautui kiinnostuneita. Kyläsuunnitelman päivittäminen todettiin tarpeelliseksi etenkin, kun tapaamisessa mukana ollut Pohjoisimman Lapin Leader -toimintaryhmän edustajan mukaan toimintaryhmän myöntävät hankerahoitukset lähes edellyttävät voimassa oleva kyläsuunnitelmaa. Kylätapaamisen yhteydessä osallistujat virittelivät ideoita tekojärven käyttömahdollisuuksista, perinteen keruusta sen hyödyntämisestä esimerkiksi koulun opetuksessa, mahdollisuudesta toteuttaa videoitu, kylän yhteinen ajankäyttöpäiväkirja osana koulun projekteja sekä yhtenäisen logon kehittämisestä alueen tuotteille ja palveluille.

Suunnittelemani toimintatutkimus tulee olemaan osa väitöskirjaani, mutta väitöskirjani ei tule perustumaan yksinomaan toimintatutkimukseen ja sen ongelman asetteluihin. Toimintatutkimusprosessin avulla pyrin saamaan aineistoa, jota analysoimalla voin vastata asettamiini tutkimuskysymyksiin kylän toimintamaiseman muodostumisesta. Toimintatutkimuksen tulosten raportointi tapahtuu sekä omana kokonaisuutena että väitöskirjani osana. Toimintatutkimusprosessista ja sen tuloksista kirjoitetaan tieteellinen artikkeli sekä yksi tai useampia yleistajuisia artikkeleita. Artikkelien kirjoitusprosessit voidaan toteuttaa joko yhden tai useamman osalta yhteistyössä osallistujaryhmän kanssa ja niiden kirjoittaminen voi toimia osana itse toimintatutkimusprosessia.

Toimintatutkimus toteutetaan yhdessä paikallisyhteisön kanssa heidän omassa elinympäristössään. Pienissä yhteisöissä toimittaessa henkilön ja koko yhteisön anonymiteetti on kiinnitettävä erityisesti huomiota. Ryhmän kanssa on sovittava millä tasolla tutkimuksen raportoinnissa kylä ja osallistujien henkilöllisyys saavat tulla esille vai saavatko ne tulla esiin lainkaan. Aineistojen hankinnan yhteydessä on kerrottava mihin tutkimuksella pyritään ja miten kertyviä aineistoja käytetään eli osallistujille on selvitettävä tutkimuksen lähtökohdat, tutkimuksen tekijän oikeudet ja velvoitteet sekä heidän omat oikeutensa ja mahdollisuutensa tutkimuksen teossa ja aineistojen käytössä.

Kirjallisuus

- Aaltola, J. & Syrjälä, L. 1999. Tiede, toiminta ja vaikuttaminen. Julkaisussa: Heikkinen, H. L. T., Huttunen, Rauno & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus, Juva. s. 11–24.
- Ahvenjärvi, H., Muilu, T., Rusanen, J. & Naukkarinen, A. 2001. Sosioekonomiset muutokset Suomen aluerakenteessa. Julkaisussa: Niemelä, P., Naukkarinen, A., Urponen, K. & Pamilo, S.-L. (toim.). Uusi tutkimukseen perustuva suunnittelukäytäntö Pohjoisen Periferian harvaan asutuilla alueilla – NRBK -projekti. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 29. Sosiaalitieteiden laitos, Kuopio yliopisto. Kuopio. s. 23–37.
- Alasuutari, P. 1999. Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Asplund, J. 1985. Tid, rum, individ och kollektiv. Liber Tryck AB, Tukholma.
- Bauman, Z. 1996. Postmodernin lumo. Vastapaino, Tampere.
- Brown, F. & Hall, D. 2000. Introduction: The Paradox of Peripherality. Julkaisussa: Brown, F. & Hall, D. (toim.). Tourism in peripheral areas. Channel View Publications. s. 1–6.
- Decorp, A. 2006. Trustworthiness in qualitative tourism research. Julkaisussa: Phillimore, J. & Goodson, L. (toim.). Qualitative research in tourism ontologies, epistemologies, methodologies. Routledge, London and New York. s. 156–169.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. 2001. Power and Knowledge. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice. Sage, London. s. 70–80.
- Grönfors, M. 1982. Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. WSOY, Porvoo.
- Haanpää, M., Hakkarainen, M., Kylänen, M., Laakkonen, S., Tuulentie, S., Valkonen, J., Valtonen, A. & Veijola, S. 2005. Tourism as Work. Tutkimussuunnitelma. Lapin yliopisto ja Metsätutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusyksikkö. Rovaniemi. Moniste.
- Hakkarainen, M. 2006. Hankkeiden suo. Kyläyhteisöt Teuravuoman alueen matkailun kehittäjänä. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Heikkinen, H.L.T. 2001. Toimintatutkimus, tarinat ja opettajaksi tuleminen taito: narratiivisen identiteettityön kehittäminen opettajan koulutuksessa toimintatutkimuksen avulla. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. *Journal of Education, Psychology and Social Research* 175. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 2006. Toimintatutkimuksen lähtökohdat. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 16–38.
- & Jyrkämä, J. 1999. Mitä on toimintatutkimus. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus, Juva. s. 25–62.
- , Huttunen, R., Kakkori, L. & Tynjälä, P. 2006a. Totuuden ongelma. Julkaisussa: Heikkinen H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 163–183.
- , Kontinen, T. & Häkkinen, P. 2006b. Toiminnan tutkimisen suuntaukset. Julkaisussa: Heikkinen, H. L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 39–76.
- , Rovio, E. & Kiilakoski, T. 2006c. Toimintatutkimus prosessina. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 78–93.
- Heinonen, V. & Pantzar, M. 1993. Perifeerisyys kansakunnan kilpailuetuna. Julkaisussa: Allén, T., Heinonen, V. & Pantzar, M. (toim.). Täyskäännös? – Taloutemme valintojen edessä. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki. s. 114–137.
- Heron, J. & Reason, P. 2001. The Practice of Co-operative Inquiry: Research “whit” rather than “on people”. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice. Sage, London. s. 144–154.

- Huttunen, R. & Heikkinen, H.L.T. 1999. Toimintatutkimus ja demokratia. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus. Juva. s. 187–200.
- Hägerstrand, T. 1977. Culture and ecology – Four Time-geography Essays. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet. Rapporter och notiser 39.
- Ingold, T. 2000. The perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill. Routledge, London.
- Johnson, E. 2006. Action Research. Tutkijakoulun -luentosarja 18.09–16.11.2006. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Jokinen, A. 1999. Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Julkaisussa: Jokinen, A., Juhi-la, K. & Suoninen, E. (toim.). Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere.
- Julkunen, R. 1985. Naisten aika. *Tiede&Edistys* 4/85: 295–307.
- Kauppila, P. 2004. Matkailukeskusten kehitysprosessi ja rooli aluekehityksessä paikallistasolla: esimerkkeinä Levi, Ruka, Saariselkä ja Ylläs. *Nordia Geographical Publications* 33(1).
- Kemmis, S. & Wilkinson, M. 1998. Participatory action research and study of practice. Julkaisussa: Atweh, B., Kemmis, S. & Weeks, P. (toim.). *Action Research in Practice. Partnerships for Social Justice and Education*. Routledge, London.
- Kiviniemi, K. 1999. Toimintatutkimusyhteisöllisenä projektina. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus. Juva. s. 63–83.
- Knowd, I. 2006. Tourism as a Mechanism for Farm Survival. Lehdessä *Journal of Sustainable Tourism* 14(1): 24–42.
- Komppula, R. 2003. Maaseutumatkailun kehittäminen on koko kylän toimintaa. *Maaseutumatkailu, syksy 2003*.
- Kurtakko, K. 1990. Toimintatutkimus koulun ja opetuksen kehittämisessä: TUKU-projektin loppuraportin II osa: projektissa käytetyn toimintatutkimusmallin lähtökohdat ja kokemuksia sen soveltamisesta. *Lapin korkeakoulun kasvatustieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä* 14.
- Kuula, A. 2001. Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Vastapaino, Tampere.
- Laine, T. 2001. Miten kokemusta voidaan tulkita? Fenomenologinen näkökulma. Julkaisussa: Aaltola, J. & Valli, R. (toim.). *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Chydenius-Instituutin julkaisuja* 3/2001. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Lapintie, K. & Riipinen, J. 1994. Euroopan syrjäkylät ajan keskiössä. *Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos julkaisu No 54*. Vaasan yliopisto.
- Lehtonen, H. 1990. Yhteisö. Vastapaino. Tampere.
- Lappi – Elämänvoimaa. 2003. *Matkailustrategia 2003–2006*. Toim. Laakkonen Sami. Lapin liitto julkaisu 10 sarja A. Rovaniemi.
- Marsik, V.J. & Gephard, M.A. 2003. Action research: Building the Capacity for Learning and Change. *Human Resource Planning* 26(2): 14–18.
- Mezchevich, M.N. 1984. Sosiaalinen kehitys ja kaupunki. Tutkijaliiton julkaisusarja 27. Helsinki.
- Nash, R. & Martin, A. 2003. Tourism in Peripheral Areas – the Challenges for Northeast Scotland. *The International Journal of Tourism Research* May/June 2003; 5: 161–181
- Park, P. 2001. Knowledge and Participatory Research. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). *Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice*. Sage, London. s. 81–90.
- Reason, P. & Bradbury, H. 2001. Preface. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). *Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice*. Sage, London. XXIII–XXXI.
- Saari-nen, J. 1999. Matkailu, paikallisuus ja alueen identiteetti. Näkökulmia Lapin matkailun etnisiin maise-miin. Julkaisussa: Tuominen, M., Tuulentie, S., Lehtola V.-P. & Autti, M. (toim.). *Pohjoisen identiteetit ja mentaliteetit Outamaalta tunturiin* osa 1. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- 2004. Viimeinen oljenkorsi? Matkailu ja maaseudun aluekehitys. *Maaseudun uusi aika* 3/2004: 26–38.

- Saaristo, K. 2000. Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Jyväskylän yliopisto.
- Suopajarvi, L. 2003. Lapin luonnon moderisoituminen toisen maailmansodan jälkeen. Traditionaalisesta yhteiskunnasta refleksiiviseen moderniin. Julkaisussa: Sellainen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 44: 137–155.
- Ympäristöministeriö. 2002. Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. Suomen ympäristö 535.
- www.sodankyla.fi/lokka. Lokan kylä. <http://www.sodankyla.fi/lokka/elinkein.htm> 08.01.07
- www.ulapland.fi/taw. Turismi työnä -projekti. <http://www.ulapland.fi/?deptid=22484> 08.01.07

¹ Teen tutkimustani tällä hetkellä Metsäntutkimuslaitoksen (Metlan) *Turismityön ja perinteisten maaseutuelinkeinojen yhteensovittaminen* -tutkimushankkeessa. Hankkeessa tarkastellaan miten matkailu ja luonnon virkistyskäyttö voivat lisätä syrjäisen maaseudun työllisyyttä ja sitä kautta tukea maaseudun asuttuna pysymistä. Projekti on osa Seija Tuulentien vetämään Metlan hanketta *Matkailun ja virkistyskäytön merkitys maaseudun maisemassa ja elinkeinoelämässä* sekä Lapin yliopiston *Turismi työnä* -tutkimusprojektia. Soile Veijolan vetämä *Turismi työnä -hanke* (2006–2009) on Suomen Akatemian rahoittama, Lapin yliopiston koordinoima tutkimushanke. Projektin tarkoituksena on tehdä konkreettista tutkimusta niistä työkäytännöistä, taidoista, tiedon muodoista ja sosiaalista järjestelyistä, joita turismi tuottaa. Projektissa tutkitaan matkailua kolmesta eri näkökulmasta: traditionaalisen ja turismityön yhteensovittamisena, sukupuolittuneina työmaisemina sekä työnä, jossa hyödynnetään kulttuurisia kompetensseja (ks. www.ulapland.fi/taw).